

<http://dx.doi.org/10.16926/p.2017.26.38>

Roman PELCZAR

Katolicki Uniwersytet Lubelski im. Jana Pawła II

Prawne podstawy realizacji nauki powtarzającej (dopełniającej) w szkołach ludowych Galicji w latach 1805–1918

Słowa kluczowe: oświata w Galicji, szkoły ludowe w Galicji, nauczanie uzupełniające w Galicji, prawodawstwo oświatowe w Galicji.

W Austrii (w tym także w Galicji) nauczanie dopełniające stanowiło uzupełnienie nauki tygodniowej (codziennej), realizowanej w szkołach ludowych tworzonych dla ludności plebejskiej. W państwowej nomenklaturze tę formę kształcenia początkowo nazywano „nauczaniem powtarzającym” (Wiederholungsunterricht). Często także mówiono o nim: „szkoła niedzielna” i „nauka niedzielna”. Pojęcia te nawiązywały do czasu odbywania zajęć, gdyż zazwyczaj organizowano je w niedziele. W początkach lat osiemdziesiątych XIX w. wspomnianą formę dokształcania młodzieży oficjalnie zaczęto nazywać „nauką dopełniającą”. Do 1873 r. edukację uzupełniającą zazwyczaj prowadzono w szkołach głównych, trywialnych i parafialnych. Natomiast od tego roku (po reformie systemu oświaty) organizowano ją w szkołach pospolitych wiejskich i małomiasteczkowych. W tym pierwszym okresie wszystkie szkoły ludowe miały charakter konfesyjny, dlatego za ich działalność odpowiadały właściwe władze religijne. Odnosiło się to głównie do Kościoła rzymskokatolickiego, Kościoła greckokatolickiego oraz Kościołów reformowanych.

Wprowadzenie nauki dopełniającej na terenie monarchii austriackiej nie stanowiło europejskiej nowinki oświatowej. Projektodawcą tej formy kształcenia w zakresie przedmiotów ogólnych stał się bowiem już w II poł. XVII w. Anglik Gerard Winstanley. Nawiązywał do niej także np. Francuz Jean Antoine Condorcet (1743–1794). Uwzględniał ją również w swoich projektach i poglądach edukacyjnych austriacki pedagog i organizator szkolnictwa elementarnego Jan

Ignacy Felbiger (1724–1778). W Austrii po raz pierwszy tę formę nauki uzupełniającej nakazał wprowadzić cesarz Józef II, który w 1787 r. polecił powtarzać wiadomości z zakresu szkół ludowych w niedziele i święta¹. Jednak dopiero państwowa ustawa szkolna z 11 sierpnia 1805 r. zobligowała odpowiednie instytucje administracyjne do uruchamiania nauczania powtarzającego wszędzie tam, gdzie była udzielana nauka codzienna². Ostateczne jego ramy organizacyjne wypracowała wiedeńska Nadworna Komisja Studiów, której rozporządzenia z lat 1816–1842 w szczególności sposób regulowały różne kwestie z tym związane. Akty takie zostały wydane m.in. 9 lutego 1821, 2 sierpnia 1823, 27 września 1826 i 11 lutego 1838 r.³ Nauczanie zazwyczaj prowadzono w niedziele (przed i po południu) z zastrzeżeniem, że nie mogło ono kolidować z nabożeństwami w kościele. Zwykle trwało 2 godziny. O czasie i porze odbywania zajęć w poszczególnych miejscowościach decydował lokalny nadzorca szkolny, którym był miejscowy duszpasterz (proboszcz, paroch lub pastor)⁴.

Nauka powtarzająca od początku pozostawała w bezpośrednim związku ze szkołami ludowymi. W ustawie szkolnej z 11 sierpnia 1805 r. wprowadzono ją w wiejskich szkołach trywialnych, zobowiązując do udziału w niej młodzież do 18. roku życia, która wcześniej odbyła naukę tygodniową (codzienną). Równocześnie zachęcano odpowiednie instytucje administracyjne do organizowania tej formy kształcenia doskonalącego także w miastach i miasteczkach, wszędzie tam, gdzie była udzielana nauka codzienna⁵. Dnia 27 września 1826 r. władze wprowadziły obowiązek szkolny dla młodzieży w wieku od początku 13. do końca 15. roku życia. Od tego momentu ustaliła się praktyka 3-letniej szkoły powtarzania. Równocześnie nie zabroniono uczęszczania na naukę tej młodzieży, która już ukończyła 15 lat, a zakończyła kształcenie elementarne w ramach nauki tygodniowej w wieku powyżej 12. lat (1838 r.)⁶. Nauka dopełniająca stała

¹ A. Biegeleisen, *Kilka słów o rozwoju nauki dopełniającej w Galicji*, „Szkoła” 1897, nr 16, s. 192; J. Semków, „Nauka dopełniająca” w galicyjskich wiejskich szkołach ludowych w latach 1873–1895, „Kwartalnik Rzeszowski” 1967, nr 2, s. 7.

² A. Biegeleisen, dz. cyt., s. 192; K. Falkiewicz, *Rozwój szkolnictwa ludowego w Galicji w latach 1848–1898*, Lwów 1899, s. 65; W. Gaj-Piotrowski, *Stan szkolnictwa i oświaty w rejonie Rozwadowa w latach 1772–1874*, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego” 1975, R. 8, s. 45–46; M. Adamczyk, *Szkolnictwo ludowe w obwodzie sądeckim w latach 1772–1848*, „Rocznik Sądecki” 1987, t. 18, s. 42.

³ A. Skoczek, *Rys historyczno-statystyczny szkół ludowych w Galicji od roku 1772 po 1867*, Kraków 1869, s. 12; K. Falkiewicz, dz. cyt., s. 65; R. Pelczar, *Realizacja nauki niedzielnej (dopełniającej) w szkołach parafialnych i trywialnych w Galicji do 1869 r.*, „Tarnowskie Studia Historyczne” 2014, t. 4, s. 77.

⁴ A. Biegeleisen, dz. cyt., s. 192; R. Pelczar, dz. cyt., s. 77–78.

⁵ A. Biegeleisen, dz. cyt., s. 65.

⁶ J. Buzek, *Studia z zakresu administracji wychowania publicznego*, t. 1: *Szkolnictwo ludowe*, Lwów 1904, s. 119; K. Falkiewicz, dz. cyt., s. 65; S. Gruiński, *Dzieje szkolnictwa ludowego w Galicji*, cz. 1: *Czasy przed zaprowadzeniem autonomii 1772–1861*, Lwów 1916, s. 24; W. Gaj-Piotrowski, dz. cyt., s. 45–46.

się obowiązkowa nie tylko dla uczniów szkół wiejskich, ale także miejskich. Miała objąć młodzież obojga płci. Z tego obowiązku zwolniono uczniów, którzy ukończyli 4 klasy szkoły głównej, uczniów gimnazjów i dzieci inteligencji oraz ziemiaństwa pobierające nauki prywatne w domu⁷.

Dodatkowo w 1823 r. do udziału w zajęciach szkolnych zobligowano młodzież przygotowującą się do wykonywania zawodów rzemieślniczych. Terminatorzy mieli uczęszczać na nie bez względu na wiek i przez cały okres terminowania⁸. W 1850 r. do uczestnictwa zobowiązano także przysposabiających się w zakresie wolnych profesji. Równocześnie ministerstwo wprowadziło na całą grupę uczniów zawodów miejskich roczną opłatę 1 złr⁹. Dla pozostałej młodzieży miejskiej i wiejskiej edukacja była bezpłatna. Na rodziców i opiekunów młodzieży mieszkającej w miastach, ociągających się z oddaniem swych dzieci na naukę powtarzającą, nakładano karę 4 złr lub grożono jednodniowym aresztem¹⁰.

Początkowo celem nauczania dopełniającego było powtórzenie programu przerobionego w ramach nauki codziennej. Dopiero od połowy XIX w. zostało ono rozszerzone o wiadomości z zakresu produkcji rzemieślniczej lub wiedzy rolniczej, potrzebne w codziennym życiu do wykonywania zajęć rzemieślniczych lub wiejskich. Uczono także religii i rachunków. Naukę prowadzono osobno z młodzieżą męską i żeńską. Wyjątek stanowiły niekiedy zajęcia z religii i śpiewu. Wynikało to z zakresu przekazywanej wiedzy i umiejętności, którym nadano rangę kształcenia stosownie do płci. Dlatego w ramach zajęć praktycznych istniał podział na naukę czynności kobiecych i męskich. Dziewczęta uczyły się obowiązków czekających je w dorosłym życiu przy pełnieniu różnorodnych funkcji społecznych: matek, żon, gospodyń, sąsiadek itp. Natomiast chłopcom nauczyciele wyjaśniali ich przyszłe obowiązki – ojców, gospodarzy, sąsiadów, poddanych cesarza, a także wymagane postawy wobec państwa i Kościoła. Poza tym przekazywali im wiedzę z zakresu rzemiosła, rolnictwa, sadownictwa, pasiecznictwa, żołnierki¹¹. Przedmioty ogólne realizował nauczyciel, zaś katechizm uczył proboszcz lub inny upoważniony przez niego duchowny, zazwyczaj wikary¹². Pod względem pedagogicznym szkoły powtarzające podlegały kontroli okręgowych nadzorców szkolnych (zazwyczaj dziekanów), a pod względem administracyjnym i finansowym – cyrkułom. Dziekani składali sprawozdania z wizytacji szkół do konsystorzey diecezjalnych i odpowiednich urzędów państwowych¹³.

⁷ A. Biegeleisen, dz. cyt., s. 192.

⁸ Tamże; K. Falkiewicz, dz. cyt., s. 65; R. Pelczar, dz. cyt., s. 78.

⁹ K. Falkiewicz, op. cit. s. 66; R. Pelczar, dz. cyt., s. 78.

¹⁰ A. Biegeleisen, dz. cyt., s. 192; K. Falkiewicz, dz. cyt., s. 65.

¹¹ A. Biegeleisen, dz. cyt., s. 192; J. Semków, dz. cyt., s. 8; A. Skoczek, *O szkole ludowej*, cz. 1, Kraków 1868, s. 125–126.

¹² W. Gaj-Piotrowski, dz. cyt., s. 45–46.

¹³ A. Biegeleisen, dz. cyt., s. 192.

Przy prowadzeniu zajęć najczęściej korzystano z książek dla szkół codziennych. Jedynie do nauczania języka niemieckiego władze państwowe wprowadziły odpowiednie podręczniki. Każdy rok edukacji kończył uroczysty publiczny egzamin z udziałem zaproszonych gości, z rozdaniem nagród dla najlepszych uczniów. Na zakończenie całego cyklu kształcenia uczniowie otrzymywali świadectwa uwolnienia od dalszej nauki¹⁴. Za odbywanie zajęć w szkole niedzielnej nauczyciele dostawali odrębne wynagrodzenie pieniężne. Dotyczyło to tych osób, które przynajmniej przez pięć lat z zaangażowaniem prowadziły tę formę kształcenia. Innym sposobem docenienia wysiłku było mianowanie na stopień nauczyciela wzorowego. Dla pedagogów z takim statusem oraz z co najmniej dziesięcioletnim stażem w prowadzeniu nauki powtarzającej przewidziano stały roczny dodatek w wysokości 20–30 zł¹⁵.

Analizując austriackie prawodawstwo oświatowe odnoszące się do nauczania powtarzającego w okresie przed autonomią Galicji, należy wyeksponować rozporządzenie Ministerstwa Stanu z 5 czerwca 1864 r. zatytułowane *Ustanowienia dotyczące się szkół powtarzających (dalej kształcących) jako też zawodowych dla terminatorów i praktykantów przemysłowych*. Uwzględniono w nim nie tylko absolwentów szkół tygodniowych, ale także terminatorów kształcących się w miastach w warsztatach rzemieślniczych oraz uczniów szkół zawodowych¹⁶. W rozporządzeniu władze przypominały, że absolwenci szkół tygodniowych powinni uczęszczać do szkoły powtarzającej zaraz po ich ukończeniu, zaś terminatorzy – po wstąpieniu do terminu. Czas terminowania i obowiązek uczęszczania do szkoły trwał aż do ukończonego 15. roku życia. Ci spośród terminatorów, którzy nie zapisali się do szkoły zawodowej, mieli chodzić do szkoły powtarzającej przez cały okres terminowania. Od uczęszczania byli zwolnieni uczniowie i uczennice, którzy po ukończeniu szkoły ludowej kształcili się w wyżej zorganizowanych placówkach oświatowych oraz młodzież pobierająca naukę domową. Jeżeli ucznia przyjęto do terminu, to jego przełożeni powinni go zaraz zapisać do szkoły, a majstrów zobowiązać do dopilnowania, by uczniowie do niej chodzili. Aby chłopcy i dziewczęta, podlegający obowiązkowi uczęszczania do szkoły powtarzającej, nie unikali tego obowiązku, należało w czasie wakacji w poszczególnych szkołach ludowych dokonywać spisu osób, które powinny na tę naukę chodzić. Pomagać w tym mieli starsi gminy oraz dozorca ze stanu przemysłowego¹⁷. Obowiązkiem szkolnego dozoru miejscowego było nie tylko upominanie uczniów opuszczających naukę powtarzającą. Miał on także zwracać na to uwagę rodzicom, majstrom i osobom zatrudniającym tę mło-

¹⁴ Tamże; J. Semków, dz. cyt., s. 8.

¹⁵ K. Falkiewicz, dz. cyt., s. 66.

¹⁶ *Ustanowienia dotyczące się szkół powtarzających (dalej kształcących) jako też zawodowych dla terminatorów i praktykantów przemysłowych wydane dekretem Ministerstwa Stanu z 5 VI 1864 r.*, [Kraków 1864].

¹⁷ Tamże, s. 6–7.

dzień. Dodatkowo dozorcom nakazano co kwartał sporządzać spisy uczniów niepodporządkowujących się tym poleceniom i następnie przesyłać je do urzędu powiatowego. Rodzice, opiekunowie i pracodawcy, na których spadała wina za to, że ich dzieci, wychowankowie i pracownicy zaniedbywali naukę powtarzającą, podlegali karze pieniężnej od 2 do 4 złr, a w razie niemożności wyegzekwowania tej kary skazywani byli na jednodniowy areszt. Pieniądze uzyskane z tego tytułu przekazywano do funduszy szkolnych miejscowych i przeznaczano na zakup potrzebnych przyborów szkolnych dla ubogiej młodzieży. Natomiast przemysłowcy (w przypadku swych uczniów-pracowników) podlegali karze od 10 do 400 złr lub aresztowi (przeliczeniowo 5 złr za dzień). Także terminatorzy, którzy z własnej winy nie uczęszczali do szkoły powtarzającej, byli karani aresztem, o ile nie podporządkowali się dyscyplinie stosowanej przez majstrów¹⁸.

Według powyższego rozporządzenia nauka miała być prowadzona w niedziele i święta, z wyjątkiem świąt uroczystych oraz świąt i niedziel przypadających w czasie wakacji. Miała trwać co najmniej dwie godziny, a w klasach, gdzie dodatkowo udzielano nauki rysunków – przynajmniej trzy godziny. Jednak przełożonym szkół pozwolono, za porozumieniem z naczelnikami gmin i uwzględniając miejscowe stosunki, wyznaczyć inne terminy nauki w dni powszednie, a mianowicie kilka godzin rano lub wieczorem. Chłopców i dziewczęta należało uczyć oddzielnie. Szkoła powtarzająca miała nie tylko obowiązek głębszego wpajania wyuczonych wiadomości i umiejętności oraz stosowania ich w rozmaitych potrzebach życia, lecz też przekazania uczniom nowych treści, a mianowicie takich, które mogliby wykorzystywać w swoim przyszłym zawodzie. Należało przy tym zwracać uwagę, aby na wsiach wykładano przedmioty związane z rolnictwem, zaś w miastach – z zawodami przemysłowymi. Jednym z zadań szkoły powtarzającej miało być także ugruntowanie głębokiej religijności oraz dobrych obyczajów¹⁹.

W placówkach, gdzie było więcej nauczycieli, powinno się młodzież męską rozdzielić na kilka klas i dopilnować, aby do jednej klasy nie uczęszczało więcej niż 80 osób. W szkołach takich należało podzielić program nauczania na klasy, z uwzględnieniem początkowych wiadomości uczniów. Zalecono najpierw ćwiczyć ich w czytaniu, gramatyce, pisowni, w pisemnym i ustnym wyrażaniu myśli, później – w kaligrafii i rachunkach. Następnie uczniowie mieli się doskonalić w poprawnym i czytelnym pisaniu. Oprócz tego, przy pomocy stosownych ćwiczeń, starać się, aby bezbłędnie sporządzać różne potrzebne w życiu dokumenty cywilne oraz biegle liczyć w pamięci i na tablicy. W następnej kolejności należało kształcić uczniów w czterech głównych działaniach arytmetycznych, w zakresie liczb całych i ułamków (zwykłych i dziesiętnych) oraz liczb mianowanych i niemianowanych. Powinno się też kontynuować naukę w zakresie

¹⁸ Tamże, s. 8–9.

¹⁹ Tamże, s. 1–2.

umiejętności redagowania różnych pism cywilnych oraz stopniowo dalej doskonalic się w rachunkach. Ponadto program zakładał przerabianie z uczniami tematyki prowadzenia ksiąg kupieckich oraz kwestie weksli. Władze oświatowe za ważny przedmiot uznały rysunki, którym należało poświęcić znaczną ilość czasu. Powinno się je wprowadzić w ostatniej klasie. Taki sam program miały realizować szkoły powtarzające składające się z dwóch, a nawet jednej klasy. Do nauczania należało używać książek, które wyznaczono w osobnym rozporządzeniu, albo które uznane zostały za odpowiednie. O książki, papier itp. uczniowie mieli starać się sami. Biednych powinny wspierać gminy lub osoby prywatne. Pomoce potrzebne do nauki rysunków miały zapewnić gminy²⁰.

Każdy semestr kończył się publicznym egzaminem (popisem) uczniów. O jego terminie decydować miał powiatowy dozorca szkół w porozumieniu z miejscowym proboszczem oraz z przełożonymi gmin i przemysłowcami. Tam, gdzie do 1864 r. jeszcze nie zaprowadzono popisów, należało w ostatnim dniu nauki uroczyście odczytać oceny uczniów w obecności przełożonych szkół ze stanu przemysłowego oraz świeckich dozorców. W akcie tym mogli uczestniczyć także rodzice i opiekunowie uczniów oraz inne osoby. Najpilniejszych i wykazujących najlepsze zachowanie należało pochwalić i nagrodzić premiami, o co powinna zadbać gmina lub osoby związane z przemysłem, albo prywatni dobroczyńcy. Natomiast zaniedbujących się w nauce oraz wykazujących naganne zachowania należało skarcić i upomnieć²¹. Na koniec kształcenia w szkole powtarzającej uczniowie otrzymywali zaświadczenia szkolne. Według ustawodawcy mieli je dostawać tylko ci, którzy systematycznie chodzili na naukę przez cały obowiązujący okres²².

We wspomnianym rozporządzeniu władze państwowe nakładały także określone obowiązki na kadrę nauczającą. Wszyscy nauczyciele i pomocnicy (nauczycielki i pomocnice) szkół ludowych prowadzący naukę codzienną dodatkowo zostali zobowiązani do uczestniczenia w nauczaniu powtarzającym. W trakcie obowiązkowych comiesięcznych posiedzeń dyrektorów (lub nauczycieli prowadzących) z nauczycielami i pomocnikami nauczycieli polecano zwracać szczególną uwagę na stan i doskonalenie metod pracy w ramach tego nauczania. Gorliwość i pozytywne efekty pracy nauczycieli i pomocników władze postulowały nagradzać (np. poprzez premie pieniężne wypłacane im przez gminy). W każdej szkole powtarzającej nauczyciel powinien mieć podręczny katalog, w którym odnotowywał imię i nazwisko ucznia, wiek, miejsce urodzenia, kraj, religię oraz zatrudnienie, imię i miejsce pobytu rodziców, majstra lub fabrykanta, u którego pracował, a także dzień i miesiąc zapisania do szkoły. Powinien też wpisywać uwagi odnośnie do uczęszczania na lekcje, pilności, zachowania oraz postępów w nauce. W szkołach o kilku klasach należało zaprowadzić zbiorczy katalog główny²³.

²⁰ Tamże, s. 2–3.

²¹ Tamże, s. 5–6.

²² Tamże, s. 6.

²³ Tamże, s. 4–5.

Szkoły powtarzające pozostawały pod dozorem władz oświatowych. W czynnym ich wspieraniu w miastach powinni brać udział także reprezentanci przemysłu, zwłaszcza w kwestii pomocy zewnętrznej, czuwania nad pilnym uczęszczaniem młodzieży do szkoły, punktualności i stosowania się do rozkładu godzin, wpływania na zachowania uczniów poza szkołą oraz dostarczania książek i innych pomocy dydaktycznych²⁴. W nauce, w celu kontroli jej realizacji, w miarę możliwości powinni także uczestniczyć miejscowi plebani i świeccy dozorczy szkół oraz naczelnicy gmin. Najbardziej gorliwi w pełnieniu tego obowiązku mieli być uhonorowani przez rząd²⁵. W miastach, gdzie kierowanie szkołami i ich dozór, ze względu na dużą liczbę uczniów, były utrudnione, przełożony szkoły powinien przynajmniej co pół roku odbywać narady z nauczycielami oraz ustanowionymi dozorcami ze stanu przemysłowego oraz handlowego, na których miano omawiać ogólne kwestie szkolne oraz klasyfikację tych uczniów, którzy mieli kończyć szkołę albo przejść do szkoły zawodowo-przemysłowej²⁶.

Na każdym urzędzie powiatowym, po zakończeniu roku szkolnego, spoczywał obowiązek przygotowania (najpóźniej do końca listopada) całorocznego sprawozdania w sprawie zaniedbywania nauki powtarzającej przez uczniów i ich karania. Sporządzano go w oparciu o sprawozdania kwartalne a następnie przesyłano rządowi krajowemu²⁷. Poza tym powiatowi dozorczy szkół powinni co roku zdawać relację o stanie szkół powtarzających i dołączać je do głównego sprawozdania o szkołach ludowych na podległym terenie²⁸.

W skali monarchii austriackiej działalność szkół niedzielnych formalnie zakończyła ustawa państwowa z 14 maja 1869 r. Jednak w Galicji dopuszczono do jej dalszego prowadzenia, co znalazło odzwierciedlenie w ustawie dla tej prowincji z 2 maja 1873 r. *O zakładaniu i utrzymaniu publicznych szkół ludowych i posyłaniu do nich dzieci*, wprowadzającej sześcioletni okres nauki codziennej, uzupełniony dwuletnim nauczaniem powtarzającym²⁹. Równocześnie jednak w ustawie nie sprecyzowano szczegółów odnośnie do jego organizacji i programu. Prawodawca ograniczył się jedynie do ustalenia czasu trwania tej formy kształcenia, pozostawiając treść i organizację nauczycielom³⁰. Dopiero 2 września 1876 r. Ministerstwo Wyznań i Oświaty wydało *Regulamin dla szkół ludowych wszelkiej kategorii w królestwie Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskim*³¹. Nakazano w nim organizować naukę niedzielną

²⁴ Tamże, s. 4.

²⁵ Tamże, s. 5.

²⁶ Tamże, s. 6.

²⁷ Tamże, s. 9.

²⁸ Tamże, s. 6.

²⁹ A. Biegeleisen, dz. cyt., s. 192; K. Falkiewicz, dz. cyt., s. 66; J. Semków, dz. cyt., s. 9.

³⁰ J. Semków, dz. cyt., s. 9–10.

³¹ *Regulamin dla szkół ludowych wszelkiej kategorii w królestwie Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskim z 12 IX 1876 r.*, [w:] *Ustawy i najważniejsze rozporządze-*

w każdą niedzielę i święto (z wyjątkiem najważniejszych świąt katolickich). Polecenie dotyczyło wszystkich publicznych szkół ludowych. Zajęcia należało odbywać w godzinach od 15.00 do 17.00. Regulamin dopuszczał organizowanie nauki niedzielnej także w godzinach wieczornych w dni powszednie. Zajęć tych nie prowadzono w czasie wakacji³². Regulamin podkreślał, że nauce należało nadawać kierunek praktyczny i dlatego powinno się realizować takie przedmioty, które będą miały związek z przyszłymi zajęciami uczniów. Na wsiach nauczyciele mieli wprowadzać zajęcia z zakresu gospodarstwa wiejskiego, ogrodnictwa, sadownictwa, pszczelarstwa, gospodarstwa domowego kobiecego, rachunków gospodarskich i stylistyki praktycznej. Zaś w miastach nauka powinna objąć zajęcia odnoszące się do rzemiosła, przemysłu i handlu (dla chłopców) oraz do gospodarstwa domowego i zarządzania domem (dla dziewcząt)³³. Pewnym postępowaniem w stosunku do wcześniejszych praktyk prawnych było wymienienie przedmiotów nauczania, których dobór wskazywał na upracticznienie nauki powtarzającej. Jednak prawodawca nie opracował planu nauczania w zakresie wprowadzonych przedmiotów, co uniemożliwiało ustalenie zakresu przekazywanej wiedzy. W regulaminie władze nakazały nauczycielom, aby (pod groźbą kar) nie zaniedbywali nauki powtarzającej. Nadzór nad realizacją tej formy kształcenia zlecono inspektorom miejscowym szkół, inspektorom okręgowym i inspektorom krajowym, którzy podczas wizytacji szkół powinni ją kontrolować³⁴. W nauczaniu dopełniającym miano odchodzić od wyłącznie powtarzania zdobytej wiedzy w szkole codziennej na rzecz jej uzupełniania i poszerzania. W ten sposób miało ono spełniać rolę łącznika między szkołą ludową codzienną a życiem praktycznym³⁵.

Na tych założeniach opierała się nauka dopełniająca do 1885 r. Dnia 2 lutego 1885 r. ogłoszono dla Galicji nową ustawę szkolną *O urządzeniu publicznych szkół ludowych*, w której rozszerzono czas edukacji w szkole powtarzającej z dwóch do trzech lat. Naukę tę mogły realizować osoby do ukończenia 20. roku życia, uczestnicząc we wszystkich lub wybranych przedmiotach. Do chodzenia na nauczanie zobligowano wszystkich absolwentów szkół ludowych pospolicitych, którzy nie podjęli edukacji w szkole wydziałowej lub w szkole o charakterze średnim. Władze poleciły odbywać zajęcia w porach dogodnych dla uczniów. W szkołach mających od jednej do trzech klas tygodniowy wymiar nauki dopełniającej ustalono na co najmniej 4 godziny. Zaś w szkołach o czterech, pięciu i sześciu klasach – na 6 godzin. Ustawa wymieniała przedmioty, które należało realizować. Były to przedmioty ogólnokształcące, takie jak: religia, cwi-

nia dla szkół ludowych w królestwie Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim, Lwów 1879, s. 163–166 (rozdział XI: *Nauka niedzielna*).

³² Tamże, s. 163–164.

³³ Tamże, s. 164–165.

³⁴ Tamże, s. 165–166; J. Semków, dz. cyt., s. 11.

³⁵ J. Semków, dz. cyt., s. 12.

czenia w czytaniu i analiza tekstów literackich (ze specjalnego podręcznika zawierającego wiadomości z zakresu historii, geografii i przyrody), pisanie listów, stylistyka praktyczna, rachunki (domowe i gospodarskie). Można było dodatkowo wprowadzić podstawy rachunkowości, rysunki, wiadomości z zakresu gospodarstwa wiejskiego, produkcji i rzemiosła³⁶.

Na podstawie wspomnianej ustawy z 1885 r. Rada Szkolna Krajowa 13 września 1886 r. wydała *Statut organizacyjny nauki dopełniającej w publicznych szkołach ludowych pospolitych* wraz z planem naukowym³⁷. Władze nakażały w nim, aby kursy nauki dopełniającej organizowano we wszystkich szkołach ludowych pospolitych. Miały trwać trzy lata i dzielić się na trzy kursy roczne, z odpowiednim dla każdego roku zakresem programowym. W dokumencie tym podkreślono, że oprócz utrwalania i uzupełniania wiedzy wyniesionej ze szkoły codziennej nauka dopełniająca ma mieć także charakter praktyczny, dający absolwentom konkretną wiedzę potrzebną w przyszłym życiu. Dlatego zajęcia w szkołach o mniejszej liczbie klas (które zazwyczaj działały we wsiach i miasteczkach) miały uwzględniać potrzeby ludności rolniczej, natomiast w szkołach o większej liczbie klas (miejskich) – wychodzić naprzeciw potrzebom mieszczan odnośnie do działalności produkcyjnej i handlowej. Z nauczania mieli prawo korzystać wszyscy, którzy przekroczyli wiek szkolny, ale nie ukończyli 20 lat. Statut regulował sposób prowadzenia zajęć z nauki dopełniającej w zależności od liczby klas szkolnych nauki tygodniowej. Zamieszczono w nim także szczegółowe plany nauczania w poszczególnych typach szkół pospolitych. Zawierały one wykazy przedmiotów, ich zakres programowy oraz wymiar godzin³⁸.

Inne podejście do nauki dopełniającej wykazały władze państwowe w kolejnej ustawie oświatowej – z 23 maja 1895 r. *O zakładaniu i urządzaniu publicznych szkół ludowych i obowiązku posyłania do nich dzieci*. Podkreślono w niej realizację odmiennych celów kształcenia ze względu na płeć uczniów. Ustawa nakazywała tworzyć kursy nauki dopełniającej w takich porach dnia, tygodnia i roku, które nie przeszkadzałyby młodzieży w podejmowaniu prac praktycznych, w praktykach religijnych i nauce katechizacyjnej. W szkołach posiadających więcej niż jednego nauczyciela należało organizować osobne kursy dla młodzieży męskiej i żeńskiej. Miały one funkcję powtórzeniową, a ponadto (w przypadku mężczyzn) służyły uzupełnieniu wiedzy teoretycznej wiedzą prak-

³⁶ *Ustawa z 2 II 1885 r. o urządzeniu publicznych szkół ludowych, a w szczególności szkół wydziałowych*, [w:] *Ustawy i najważniejsze rozporządzenia dla szkół ludowych w królestwie Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim*, Lwów 1885, s. 87; A. Biegeleisen, dz. cyt., s. 193; J. Semków, dz. cyt., s. 15.

³⁷ *Statut organizacyjny nauki dopełniającej w publicznych szkołach ludowych pospolitych z 13 IX 1886 r.*, [w:] *Zbiór najważniejszych okólników i rozporządzeń zasadniczych c.k. Krajowej Rady Szkolnej*, Lwów 1889, s. 308–321.

³⁸ *Statut organizacyjny nauki dopełniającej w publicznych szkołach ludowych pospolitych...*, s. 309–321; J. Semków, dz. cyt., s. 15.

tyczną z zakresu rolnictwa, przemysłu i handlu³⁹. W miejscowościach o charakterze rolniczym nauka powtarzająca miała koncentrować się na zajęciach z tego zakresu i trwać od 2 do 6 godzin tygodniowo. Z kolei w miastach i miasteczkach, których ludność w przewadze zajmowała się handlem lub produkcją nauka dopełniająca miała przygotowywać do wykonywania zajęć tego rodzaju. Wymiar tygodniowy kursów ustalono na 6–10 godzin⁴⁰. Kursy dopełniające dla dziewcząt miały na celu utrwalić wiedzę zdobytą w szkole codziennej i uzupełnić ją wiadomościami potrzebnymi kobiecie w życiu domowym. W tygodniu należało odbyć 2–6 godzin takich zajęć⁴¹.

W dniu 4 grudnia 1897 r. RSK wydała rozporządzenie informujące o zatwierdzeniu przez ministra wyznań i oświecenia reskrytem z 18 listopada 1897 r. *Statutu organizacyjnego nauki dopełniającej w szkołach I–IV-klasowych w Galicji*. Statut ten wszedł w życie z początkiem roku szkolnego 1898/1899 w tych gminach wiejskich i małomiasteczkowych, w których ludność zajmowała się wyłącznie lub w przewadze gospodarstwem wiejskim i w których szkoły stosowały się do *Planów naukowych* wydanych dla szkół ludowych niższego typu. Wprowadzono go także w tych przedmiejskich szkołach większych miast, które ze względu na stosunki ekonomiczne ludności były urządzone jako szkoły niższego (wiejskiego) typu. Nie dotyczył on szkół miejskich (wyższego typu)⁴². Wspomniane rozporządzenie zapowiadało wydanie w trakcie roku szkol. 1897/98 książki do czytania w języku polskim (*Szkołka dla młodzieży, część piąta*) i ukraińskim (*Szkoła narodna, czast piata*), które miały służyć za podstawę przy udzielaniu nauki dopełniającej w szkołach tej kategorii⁴³.

Nauka dopełniająca miała być organizowana w szkołach ludowych pospolitych posiadających od jednej do czterech klas. Podstawą decyzji były stosowne zapisy zawarte w ustawie oświatowej z 23 maja 1895 r. Każde dziecko, które ukończyło szkołę ludową codzienną, jeszcze przez 3 lata miało uczęszczać na kursy nauki powtarzającej. Wyłączono z tego obowiązku tych, którzy kontynuowali kształcenie w szkołach wyżej zorganizowanych. Statut informował o tym, iż wszystkie przepisy zawarte we wspomnianej ustawie z 1895 r. o obowiązku uczęszczania do szkoły dotyczyć miały także nauki dopełniającej. Tę formę dokształcania mogły podjąć również osoby starsze, które już przekroczyły wiek szkolny (ale tylko do ukończenia 20 lat). Terminy organizowania nauki ustanawiać miała rada szkolna miejscowa w taki sposób, aby to nie kolidowało z pra-

³⁹ Ustawa z 23 V 1895 r. O zakładaniu i urządzaniu publicznych szkół ludowych i obowiązku posyłania do nich dzieci, [w:] *Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim*, Lwów 1895, s. 185–187.

⁴⁰ Tamże, s. 186–187.

⁴¹ Tamże, s. 187.

⁴² *Rozporządzenie w sprawie zorganizowania nauki dopełniającej w szkołach I–IV-klasowych w gminach wiejskich i małomiasteczkowych i statut organizacyjny tej nauki*, [w:] *Dziennik urzędowy c.k. Rady szkolnej krajowej w Galicji w zakresie szkół ludowych*, R. I, nr 20, Lwów 1897, s. 1–2.

⁴³ Tamże.

cami praktycznymi młodzieży, udziałem w nabożeństwach i katechizacji. W sytuacji konieczności organizowania kursów w dni świąteczne rada miała porozumieć się z miejscowym proboszczem. Po zakończeniu trzyletniej nauki uczniowie i uczennice otrzymywali od kierownika szkoły świadectwo uwolnienia od obowiązku pobierania dalszej nauki szkolnej⁴⁴.

Nauczanie dopełniające miało utrwalać wiedzę zdobytą w trakcie nauki codziennej trwającej 6 lat, a w szczególności: czytanie, pisanie i rachunki. Uzupelnieniem (dla chłopców) miała być wiedza z zakresu gospodarstwa wiejskiego. Zajęcia miały być teoretyczne oraz praktyczne. Z kolei dziewczęta miały otrzymywać wiedzę dotyczącą gospodarstwa kobiecego i robót kobiecych. W szkołach z co najmniej dwoma osobami uczącymi nauka dla chłopców oraz dziewcząt miała odbywać się osobno. Zaś w takich, które posiadały jednego nauczyciela, zajęcia były łączone. Uczestnicy nauczania dopełniającego tworzyli jedną grupę, obejmującą wszystkie trzy lata nauki (niezależnie od płci). Okres trwania kursu rozpoczynał się najpóźniej 15 października, a kończył 15 kwietnia następnego roku. Termin ten w miasteczkach można było wydłużyć po uzyskaniu zgody rady szkolnej okręgowej. Statut ustalał liczbę godzin w tygodniu na cztery, jednak w szczególnych przypadkach rada szkolna okręgowa mogła obniżyć ją do dwóch lub podwyższyć do sześciu⁴⁵.

Do kwestii związanych z nauczaniem dopełniającym władze oświatowe powróciły w 1909 r., publikując *Regulamin dla szkół ludowych pospolitych i wydziałowych Królestwa Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim*. W większości powtórzono w nim dotychczasowe ustalenia. I tak terminy organizowania nauki powtarzającej wyznaczać miała rada szkolna miejscowa w takim czasie, by nie kolidowały one z pracami praktycznymi oraz udziałem młodzieży w nabożeństwach i katechizacji. W sytuacji konieczności organizowania kursów w dni świąteczne organ ten miał porozumieć się z miejscowym proboszczem. Nauka dopełniająca trwała 3 lata. Zobowiązano do jej odbycia wszystkich absolwentów szkół codziennych będących w obowiązującym wówczas wieku szkolnym, którzy nie podjęli dalszego nauczania. Naukę mogły podjąć także osoby starsze, które przekroczyły wiek szkolny (do ukończenia 20 lat), jednak zgodę na to musiał wyrazić kierownik szkoły⁴⁶. Po zakończeniu trzeciego kursu rocznego dziecko otrzymywało od kierownika szkoły świadectwo uwolnienia⁴⁷. Podobne zapisy dotyczące nauki powtarzającej zamieszczono jeszcze w regulaminie z 1915 r.⁴⁸

⁴⁴ Tamże, s. 2, 4; E. Juško, *Rada Szkolna Krajowa i jej działalność na rzecz szkoły ludowej w Galicji (1868–1921)*, Lublin–Tarnów 2013, s. 59.

⁴⁵ *Rozporządzenie w sprawie zorganizowania nauki dopełniającej w szkołach I–IV-klasowych...*, s. 3.

⁴⁶ *Regulamin dla szkół ludowych pospolitych i wydziałowych Królestwa Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim*, Lwów 1909, s. 41–42.

⁴⁷ Tamże, s. 43.

⁴⁸ *Regulamin dla szkół ludowych pospolitych i wydziałowych Królestwa Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim*, Kraków 1915, s. 44–47.

Bibliografia

- Adamczyk M., *Szkolnictwo ludowe w obwodzie sądeckim w latach 1772–1848*, „Rocznik Sądecki” 1987, R. 18.
- Biegeleisen A., *Kilka słów o rozwoju nauki dopełniającej w Galicji*, „Szkola” 1897, nr 16.
- Buzek J., *Studia z zakresu administracji wychowania publicznego*, t. 1: *Szkolnictwo ludowe*, Lwów 1904.
- Falkiewicz K., *Rozwój szkolnictwa ludowego w Galicji w latach 1848–1898*, Lwów 1899.
- Gaj-Piotrowski W., *Stan szkolnictwa i oświaty w rejonie Rozwadowa w latach 1772–1874*, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego” 1975, R. 8.
- Gruński S., *Dzieje szkolnictwa ludowego w Galicji*, cz. 1: *Czasy przed wprowadzeniem autonomii 1772–1861*, Lwów 1916.
- Juško E., *Rada Szkolna Krajowa i jej działalność na rzecz szkoły ludowej w Galicji (1868–1921)*, Lublin–Tarnów 2013.
- Pelczar R., *Realizacja nauki niedzielnej (dopełniającej) w szkołach parafialnych i trywialnych w Galicji do 1869 r.*, „Tarnowskie Studia Historyczne” 2014, t. 4.
- Regulamin dla szkół ludowych pospolitych i wydziałowych Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim*, Lwów 1909.
- Regulamin dla szkół ludowych pospolitych i wydziałowych Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim*, Kraków 1915.
- Regulamin dla szkół ludowych wszelkiej kategorii w królestwie Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim z 12 IX 1876 r.*, [w:] *Ustawy i najważniejsze rozporządzenia dla szkół ludowych w królestwie Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim*, Lwów 1879.
- Rozporządzenie w sprawie zorganizowania nauki dopełniającej szkołach I–IV-klasowych w gminach wiejskich i małomiasteczkowych i statut organizacyjny tej nauki*, [w:] *Dziennik urzędowy c.k. Rady szkolnej krajowej w Galicji w zakresie szkół ludowych*, R. I, nr 20, Lwów 1897.
- Semków J., „*Nauka dopełniająca*” w galicyjskich wiejskich szkołach ludowych w latach 1873–1895, „*Kwartalnik Rzeszowski*” 1967, nr 2.
- Skoczek A., *O szkole ludowej*, cz. 1, Kraków 1868.
- Skoczek A., *Rys historyczno-statystyczny szkół ludowych w Galicji od roku 1772 po 1867*, Kraków 1869.
- Statut organizacyjny nauki dopełniającej w publicznych szkołach ludowych pospolitych z 13 IX 1886 r.*, [w:] *Zbiór najważniejszych okólników i rozporządzeń zasadniczych c.k. Krajowej Rady Szkolnej*, Lwów 1889.
- Ustanowienia dotyczące się szkół powtarzających (dalej kształcących) jako też zawodowych dla terminatorów i praktykantów przemysłowych wydane dekretem Ministerstwa Stanu z 5 VI 1864 r.*, [Kraków 1864].

Ustawa z 2 II 1885 r. o urządzeniu publicznych szkół ludowych, a w szczególności szkół wydziałowych, [w:] Ustawy i najważniejsze rozporządzenia dla szkół ludowych w królestwie Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem, Lwów 1885.

Ustawa z 23 V 1895 r. O zakładaniu i urządzaniu publicznych szkół ludowych i obowiązku posyłania do nich dzieci, [w:] Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem, Lwów 1895.

The Legal Basis for Implementing Repetitive (Complementary) Teaching in Galician Folk Schools in the Years 1805–1918

Summary

The aim of the article is to discuss the legal basis for conducting repetitive (complementary) education, which was organized in most types of Galician folk schools. This form of supplementary education was valid throughout Austria (including Galicia). It was a continuation of the weekly (daily) teaching in folk schools created for the plebeian people. The chronological range of work covers the years 1805–1918. The information base for the article is made up of legal acts concerning state education. In the article I am talking about the most important issues covered in various legislative acts: laws, regulations, etc. I point to the great activity of the state and educational authorities in the field of repetitive teaching. It was especially large during Galicia's autonomy. The article makes it possible to better assess the role of folk schools in the literacy of the plebeian society and the popularization of general and practical knowledge.

Keywords: education in Galicia, folk schools in Galicia, supplementary education in Galicia, education legislation in Galicia.